

Галина Стародубець,

*доктор історичних наук, завідувач кафедри
всесвітньої історії та правознавства*

Житомирського державного університету імені Івана Франка

Володимир Стародубець,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії*

Житомирського державного університету імені Івана Франка

МІСЦЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

На основі широкого кола вперше введених у науковий обіг архівних матеріалів охарактеризовано релігійно-освітню діяльність священнослужителів Свято-Михайлівського храму села Голибіс колишньої Волинської губернії Кременецького повіту.

Ключові слова: Свято-Михайлівський храм, церковно-парафіяльна школа, священнослужителі, Кременецький повіт.

У сучасній вітчизняній історіографії намітилася позитивна тенденція посилення наукового інтересу до вивчення духовної сфери буття українського суспільства. Як окремий об'єкт дослідження можна виділити історію православної церкви, зокрема життя і діяльність невеликих православних парафій Луцько-Острозької епархії Київської метрополії.

Традиційно російське православ'я виступало одним із найдієвіших чинників процесу інтеграції неросійських народів у загальноімперський духовно-культурний простір. Разом з тим сама церковна діяльність передбачає аксіологічний аспект, що сприяє формуванню в суспільній свідомості привабливості її образу. Тому об'єктивно російське православ'я мало враховувати українські традиції, ментальність, національну самобутність, культурно-освітні орієнтири духовного розвитку українського народу. На практиці найбільш випукло це виявлялося в діяльності парафіяльних священиків, які несли службу в невеликих парафіях і силою обставин змушені були вести спосіб життя, який мало чим відрізнявся від первісного члена сільської громади.

Виявлені й систематизовані нами нові архівні документи, які вперше запроваджуються в науковий обіг, дають підстави висвітлити один із фрагментів історії Російської православної церкви на прикладі діяльності священиків Свято-Михайлівського храму волинського села Голибісів Кременецького повіту*, показати роль його церковнослужителів у процесі формування культурно-освітнього простору сільських парафіян на зламі XIX–XX століть.

До 90-х років XVIII століття село Голибіси входило до складу Польської держави. Після третього поділу Польщі воно становило одну з адміністративних одиниць Шумської волості Кременецького повіту Волинської губернії. Як і більшість

українських сіл, від часу свого створення воно перебувало у власності різних феодалів. Відомо, що впродовж майже всього XVI століття село належало родині Боговитинів. Після смерті Вацлава Боговитина разом із сусіднім селом Рохмановом воно переходить у власність до княгині Софії Михайлівни Чарторийської, а в 1603 році – її брата Михайла Чарторийського. Власникам на той час належало 377 десятин землі. В 1703 році Голибіси (тоді воно мало назву Песі Гони. – *Авт.*) уже згадуються як один із маєтків Януша Вишневецького. Відповідно до записів метричної книги Свято-Михайлівського храму, датованих 1832–1838 роками, тодішнім місцевим поміщиком був Йосиф Роевський, котрий володів майже всіма жителями села.

Поразка польських повстань 1831 і 1863 рр. спричинила посилення антипольських настроїв у Російській імперії. У практичній площині це знайшло своє відображення у зміні офіційної політики влади стосовно польських феодалів. Зокрема відомо, що вже на початку 1854 року село Голибіси перейшло у власність колезького радника і кавалера, росіянина за походженням, Павла Самсоновича Ситнікова, а згодом, після 1861 р. – його сина, капітан-лейтенанта у відставці Костянтина Павловича Ситнікова. На початку XX століття власником села став його родич по лінії дружини (Ольги Олександрівни) київський лікар Олександр Іванович Янченко, який доклав чимало зусиль до поширення освіти серед місцевих селян.

Село Голибіси належить до числа малих сіл. Архівні документи підтверджують, що середня чисельність населення, яке проживало у ньому впродовж майже півтисячолітньої історії, щороку була більш-менш сталою – близько 500 чоловік. Жодних визначних пам'яток культури тут не зафіксовано, окрім дерев'яної будівлі Свято-Михайлівського храму. Як засвідчують документи, його було збудовано у 1770 році на кам'яному фундаменті, оббито дошками, пофарбованими олійними фарбами, і покрито жерстю. Більше ніж через століття (у 1880 році) коштами парафіян храмовий ансамбль було доповнено триярусною дзвіницею. Тривалий час на території прихрамового саду розміщувалася велика пасіка, яка давала додатковий дохід не тільки священикам, а й церковній громаді.

На жаль, про служителів Свято-Михайлівського храму першого десятиліття його існування збереглося мало інформації. Відомо, що впродовж 1823 – 1830 років у ньому служив благочинний ієрей Стефан Коханович. Наступне десятиліття (1831–1841 рр.) служив парафіяльного священика виконував Іоан Андрійович Ключковський, а після нього – Софроній Іоанович Ключковський. Він залишався на парафії від листопада 1841 до жовтня 1870 року. За віддану і чесну працю Софронія Ключковського на схилі літ, у 1870 році, було нагороджено спеціальною відзнакою – набадреником**.

Наступник С. Ключковського – Мордарій Конахевич відомий тим, що залишив по собі не тільки гарну пам'ять громади, а й документ «Опись церковей с. Кордышева и Голубис Кременецького уезда, составленная 1882 г.», у якому зібрав і зафіксував цікаву інформацію з історії села та місцевої церкви. Його було призначено священиком Свято-Михайлівського храму с. Голибіс у травні 1871 року і свою службу він ніс до грудня 1886-го. Після його смерті й аж до 1907 року духовним

опікуном православних вірян села був випускник Волинської духовної семінарії Олександр Савлучинський.

Серед плеяди парафіяльних священиків с. Голибіс виразно виділяється постать Андроника Михайловича Рудецького, котрий розпочав тут свою службу 1907 р-го у віці 41 року. На той час він уже мав державну нагороду – темно-бронзову медаль на стрічці державних кольорів, отриману за проведення в 1897 році загального перепису населення. У 1908-му резолюцією архієпископа Антонія був нагороджений набедраником, а в 1911-му за діяльність з організації місцевої церковнопарафіяльної школи резолюцією Кременецького єпископа Никона – скуфією**.

Виховувався він у сім'ї священиків, що, безперечно, наклало позитивний відбиток на характері та світосприйнятті Андроника Михайловича, сприяло його формуванню не тільки як церковного, а й громадського діяча. Як для свого часу, він був досить освіченою людиною: закінчив курси освіти в Кременецькому духовному училищі і Волинську духовну семінарію. Згодом працював учителем церковнопарафіяльної школи в с. Лосятині Кременецького повіту, потім – церковнослужителем на Вишневечині.

Нерівномірність документів, що містять інформацію про священнослужителів Свято-Михайлівського храму с. Голибіси, не дозволяє однозначно змалювати та оцінити їхню соціорелігійну та культурницьку діяльність, розкрити особливості родинних зв'язків та побуту, їхню співпрацю або протистояння з місцевими жителями. Виходячи з того, що парафія була дуже невеличка, годі було сподіватися, що її очолюватиме амбітна, надто честолюбна особистість. Як правило, місцеві священики задовольнялися тими незначними привілеями, які надавалися їм відповідно до соціального статусу, та й матеріальними статками вони не могли аж надто відірватися від середньої заможності селянина. Для прикладу, перебуваючи на службі в Свято-Михайлівському храмі, перед початком Першої світової війни священик Рудецький отримував річну державну платню в сумі 300 рублів, окрім того, кружечний дохід становив близько 250 руб. та від користування землею – 200 руб. Будинок, в якому проживали парафіяльні священики, надавала в користування сільська громада, і по закінченні служби їхня родина мусила його звільнити.

Ми не маємо даних про участь настоятелів місцевого храму в культурно-освітньому житті села до 80-х років XIX століття. Проте, перебуваючи безпосередньо в гуші селянського життя, вони не могли повністю дистанціюватися від процесу задоволення їхніх духовно-культурних потреб. Ідеться, насамперед, про організацію роботи церковного хору, відзначення спільно зі сільською громадою різного роду православних свят.

Як відомо, російська влада не сприяла поширенню освіти серед нижчих верств населення країн імперії. І тільки завдяки освітній реформі 1864 року, згідно з якою уряд доручив справу елементарної освіти населення трьом відомствам: Міністерству народної освіти, земствам та Святому Синодові, розпочався новий етап у діяльності православного духовенства на освітянських теренах.

Оскільки на Правобережжі діяльність земств до 1911 року була заборонена, офіційна влада за найбільш доцільне визнала використання духовного

відомства для відповідного виховання народу, в тому числі українського, в дусі відомої уваровської тріади «самодержав'я, православ'я, народність». Ідеологія діяльності церковнопарафіяльних шкіл формувалася Святим Синодом та представниками релігійної педагогіки. Сутність педагогічної системи церковнопарафіяльної школи визначили її ідеологи: К. Победоносцев, С. Рачинський, котрий, зокрема, обстоював церковність школи, практикою довів доцільність існування церковнопарафіяльної школи, С. Миропольський, В. Зеньковський, який обстоював ідею збереження й поліпшення системи церковнопарафіяльних шкіл.

Від другої половини 80-х років XIX століття православне духовне середовище, завдяки поширенню відповідної фахової освіти, мало змогу забезпечити свої народні початкові школи кваліфікованими педагогами. Ці обставини зумовили появу 1884 року нових «Правил про церковнопарафіяльні школи», кількість яких почала поступово збільшуватись. Тогочасна освітня політика уряду була спрямована не стільки на те, щоб передати школу в руки церковнослужителів, а й, щоб з їх допомогою зміцнити свій ідеологічний вплив, тримати народні маси у покорі. Саме ж духовенство виявляло зацікавленість в організації шкіл для дітей, адже воно було давнім просвітителем народу. «Вчителями в таких школах були, під наглядом місцевих священиків, причетники або вільнонаймані люди, а в деяких випадках ті, хто тут же навчався із селян. Плата за вчительство дуже низька – від 15 до 35 руб і тільки в деяких приходах – до 50 руб на рік. Приміщення у більшості випадків були тісними і незручними. Навчання обмежувалося читанням російською і церковнослов'янською, письмом, коротким Катехизисом, священною історією і першою частиною арифметики. В деяких школах до власне навчальних предметів добавлялись церковні співи» [1, арк. 602]. Відсутність повноцінної матеріально-фінансової підтримки з боку держави призвела до того, що на зламі XIX–XX століть церковнопарафіяльні школи перебували в надзвичайно плачевному стані.

У селі Голибісах церковнопарафіяльну школу відкрито в 1886 році. Шкільне приміщення було мало пристосованим для проведення в ньому занять із дітьми. У матеріалах кожного зі звітів про стан церковнопарафіяльної школи четвертого благочинного округу Кременецького повіту другої мирової діляниці Шумської волості в с. Голибісах за 1895–1812 р. підкреслюється, що будівля школи, хоча і «власна, але незручна, внаслідок сирості згнила підлога і гниють стіни, крізь штукатурку у великій кількості росте губка, тому все, що є в класі гние і псується, особливо шкільна бібліотека, тяжке повітря впливає на здоров'я учнів» [2, арк. 2], «внаслідок сирості і малопросторності, низькості будівлі, повітря важке, що шкідливо впливає на здоров'я учнів. Напівзруйновані стіни пропускають мороз, від чого в класі холодно» [3, арк. 2].

Школа перебувала на громадському утриманні. Сільська громада виділяла на її функціонування 60 рублів на рік. Проте були й інші джерела фінансування: час від часу деякі кошти передавали з церковної каси – від 6 до 10 руб; у 1904–1905 н. р. Єпархіальна вчительська рада теж фондувала 100 руб.; у 1906–1907 н. р. 60 рублів було виділено попечителем школи, місцевим поміщиком О. І. Янченком; 4,5 руб. прибутку отримували від здачі в оренду шкільного городу. Левова частка отриманих

коштів ішла на зарплату вчителя, яка до 1903 року становила 60 руб., з нового навчального року була збільшена і становила 160 руб., а в 1906-1907 н. р – 240 руб. Починаючи з 1907-1908 навчального року, Кременецьке повітове управління почало виділяти на зарплату вчителя 300 руб., кошти громади і попечителя (120 руб.) використовувалися для потреб школи. Деяку суму з отриманих грошей виділяли на ремонт приміщення, оплату роботи сторожа, опалення і освітлення. Як підручниками, так і книгами для читання школярі користувалися безплатно, причому незалежно від рівня їхнього матеріального забезпечення. Попечитель школи поміщик О. Янченко цілком безкоштовно забезпечував учнів письмовим приладдям.

Школу відвідували виключно діти православного віросповідання, оскільки, по-перше, нею опікувалася православна Церква, по-друге, представників іншої віри в селі не було. Кількість учнів упродовж 1895–1913 була різною, про що свідчать дані, зібрані в таб. 1[4].

Таблиця 1.

Динаміка кількісних змін учнів церковнопарафіяльної школи с.Голибіс упродовж 1895–1913 рр.

Навчальний рік	Хлопчики	Дівчатка	Усього	Поза школою
1895-1896	29	5	34	27
1897-1898	30	4	34	39
1899-1900	26	4	30	27
1900-1901	26	4	30	41
1901-1902	26	4	30	
1903-1904	25	7	32	59
1904-1905	19	6	25	71
1906-1907	26	8	34	75
1907-1908	35	15	50	65
1908-1909	38	8	46	76
1909-1910	36	12	48	80
1910-1911	31	11	42	88
1911-1912	30	10	40	98
1912-1913	31	9	40	109

Як видно з таблиці, до навчання в школі було залучено тільки близько половини сільських дітей – від 27 до 55%. Причин небажання навчатися можна виділити кілька: по-перше, неосвіченість батьків і, відповідно, відсутність у них потреби в освіті. Поширеними були прислів'я на зразок: «все одно попадею не станеш»,

«волам хвости крутити можна й без грамоти». По-друге, низький рівень викладання в школі, оскільки вчителі не мали достатньо високого рівня фахової підготовки. Та, власне, й сама навчальна програма і перелік дисциплін, обов'язкових для вивчення, були нецікавими і не стимулювали учня до мислення. Відштовхувала селян від школи також російська мова навчання, з якою більшість із них, у зв'язку з обмеженістю комунікативних зв'язків, була зовсім не знайома.

Кадрове забезпечення церковнопарафіяльних шкіл здійснювалося за рахунок випускників однорічних педагогічних чи вчительських курсів, мережа яких була сформована у Волинській губернії на зламі XIX – початку XX століття. Після закінчення цих закладів випускники отримували спеціальні свідоцтва, що підтверджували їхнє право на вчительську діяльність. Однак, як засвідчують документи, забезпеченість церковнопарафіяльних шкіл учительським кадрами становила в основному від 61,4 до 76,5%.

Упродовж 1886–1913 років у церковнопарафіяльній школі с. Голибіс змінилося семеро вчителів. Усі вони, як правило, були вихідцями із селян, тому легше пристосовувалися до побутової невлаштованості, що супроводжувала їхню роботу. Першим учителем нововідкритої школи став Кипріан Климентійович Мовчан із сусіднього села Брикова. З 1897 до 1902 рр. учнів навчав селянин із Кордишева Прокоп Лизун, який отримав освіту в Шумському народному училищі і мав дворічний досвід роботи. У 1903–1905 роках школою завідував досвідчений учитель Корнелій Токарусь. Захар Шемуда, селянин за походженням, у 1905 році закінчив Житомирську церковно-учительську школу і в 1906-1907 навчальному році вчителював у Голибісах. Важкі побутові умови змусили його звільнитися, натомість до праці став двадцятирічний Василій Занькевич, котрий не мав спеціальної підготовки, а отримав лише домашню освіту. Проте, за свідченнями інспекторів, до роботи ставився старанно і добросовісно. Три роки, з 1909 до 1912, обов'язки сільської вчительки виконувала дочка місцевого священика Олександра Кресович. Свого часу вона закінчила Волинське єпархіальне жіноче училище, мала кількарічний досвід роботи, а також нагороду – срібну медаль від 10 червня 1910 року. Але, знову ж таки, через побутову невлаштованість два роки поспіль вона просила вище керівництво перевести її до іншого місця роботи. Тому в останній передвоєнний рік посаду вчителя церковнопарафіяльної школи обійняв син її першого завідувача Йосип (Іосиф) Кипріанович Мовчан з Брикова, випускник Білозорецької другокласної школи.

Крім обов'язкових навчальних предметів – читання, арифметики і письма, в школі викладали Закон Божий. Закономчителем був місцевий священик: від початку відкриття і до 1907 року Олександр Савлучинський, а потім – о. Андроник Рудецький. Вони не тільки навчали дітей, а й, навіть більшою мірою, їх виховували в дусі християнської моралі. Так, учнів активно залучали до участі в церковному хорі, до якого в різні роки входило близько 20–25 учасників, половину з яких становили учні. Священик уважно стежив за тим, аби діти «акуратно відвідували Храм Божий, виконували обов'язок сповіді і Святого причастя. В присутності вчителя школярі по черзі читали ранкову і вечірню молитви» [5]. Таке виховання сприяло формуванню в дітей почуття поваги до старших, відповідальності за свої вчинки, стриманості у своїх бажаннях та інших християнських чеснот.

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок, що православна церква відігравала в житті малоосвіченого селянина XIX – початку XX століття надзвичайно важливу роль. Парафіяльний храм фактично виступав центром духовно-освітнього життя місцевих мешканців, інтегративним чинником формування сільської громади. У свою чергу, парафіяльні священики почасти виступали не тільки в ролі церковнослужителя, а й просвітителя простого неосвіченого люду. Тому, як видно з прикладу діяльності священиків Свято-Михайлівського храму с. Голибіс, так багато залежало від рівня їхньої загальної культури, особистих людських якостей.

*Від 1963р. – с.Мирове Шумського району Тернопільської області.

**Набедренник – чотирикутна довга хустка. Це частина облачення протоієрея, ігумена, архімандрита та за заслуги священика. Набедренник розмішують на стегні // Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. – Т.2. – С.378.

***Скуфія, скуфейка – ярмулка, тибетейка, фес, кімнатна шапочка. Це відзнака білого духовенства // Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. – Т.4. – С.214.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинські єпархіальні відомості. – № 20. – 1875. – 16 жовтня // Державний архів у Тернопільській області.
2. Звіт за 1899/1900 н. р. про стан церковнопарафіяльної школи четвертого благочинного округу, Кременецького повіту другої мирової дільниці Шумської волості в с. Голибісах // Архів авт.
3. Звіт за 1901/1902 н. р. про стан церковнопарафіяльної школи четвертого благочинного округу, Кременецького повіту другої мирової дільниці Шумської волості в с. Голибісах // Архів авт.
4. Звіти за 1895 – 1913 рр. про стан церковнопарафіяльної школи четвертого благочинного округу, Кременецького повіту другої мирової дільниці Шумської волості в с. Голибісах // Архів авт.
5. Звіт за 1909/1910 н. р. про стан церковнопарафіяльної школи четвертого благочинного округу, Кременецького повіту другої мирової дільниці Шумської волості в с. Голибісах // Архів авт.

SUMMARY

Galina Starodubets,

Volodymyr Starodubets.

The Place of Orthodox Church in Educational Space of Volynska Province in XIX - beginning of XX century

On the base of the wide circle of the achieved materials, which at first time entered the scientific turnover, was characterized the religious and educational activities of the clergymen of the St. Mikhail-temple of the village Holybisy of the Volynska province of Kremenets district in the past.

Key words: St. Mikhail-temple, church-parish school, clergymen, Kremenets district.